

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923.3-053.66

Великодна І. В.°

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
аспірантка

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У статті проаналізовано психологічну структуру особистісної ідентичності підліткового віку за науковими джерелами дослідників вітчизняної та зарубіжної психології, що є передумовою нормативного розвитку особистості підлітка, його самореалізації та успішної адаптації до змінних суспільних умов, становлення в нього ідентичності як складної ієрархічної системи знань, уявлень про себе та емоційно-ціннісного ставлення до себе.

Ключові слова: ідентичність, особистісна ідентичність, криза ідентичності, особистісна ідентичність підлітка, структура особистісної ідентичності, «Я-ідентичність»

В статье проанализирована психологическая структура личностной идентичности подросткового возраста по научным источникам исследователей отечественной и зарубежной психологии, является предпосылкой нормативного развития личности подростка, его самореализации и успешной адаптации к изменяющимся общественным условиям, становления у него идентичности как сложной иерархической системы знаний, представлений о себе и эмоционально-ценностного отношения к себе.

Ключевые слова: идентичность, личностная идентичность, кризис идентичности, личностная идентичность подростка, структура личностной идентичности, «Я-идентичность»

The article analyzes the psychological structure of personal identity adolescence by scientific sources to researchers of domestic and foreign psychology, which is a prerequisite for regulatory development of the individual young person, his self-realization and successful adaptation to changing social conditions, becoming in his identity as a complex hierarchical system of knowledge, ideas about themselves and emotional and value attitude.

Keywords: identity, personal identity, crisis of identity, personal identity teenager, the structure of personal identity, «self-identity»

° © Великодна І. В., 2015 р.

Актуальність. В останні десятиліття навколо феномена ідентичності сконцентрована увага більшості психологів. Розуміння змісту ідентичності, її структури, генезису, видів та умов становлення в онтогенезі має теоретичну і практичну значущість як у плані досягнення людиною самоідентичності та її особистісного зростання, самопізнання, підвищення показників духовності, так і для реалізації евристичних цілей наукового пошуку вирішення криз у суспільній системі, трансформації актуальних складних ситуацій соціального життєіснування особистості, а також знаходження засобів подолання нею особистісно-професійної кризи.

Наприкінці минулого століття різко зросла кількість праць, присвячених проблемам ідентичності (Е. Бернс, І. Кон, О. Кікінеджи, А. Налчаджян та ін.). Вони об'єктивно розширили і змістовно ускладнили простір знань про визначення і самовизначення індивіда. Поряд із поняттями «самовизначення», «самосвідомість», «самоототожнення», «Я-концепція», «образ Я» у систему досліджень про людину було введено поняття «ідентичність» (як пізнавальний конструкт) (Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Ватерман, Дж. Мід, М. Боришевський, П. Гнатенко, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик та ін.).

Метою статті є аналіз психологічної структури особистісної ідентичності у період дорослішання за науковими джерелами дослідників вітчизняної та зарубіжної психології.

Різноманітні аспекти особистісної ідентичності розглядали вітчизняні і зарубіжні автори (Г. Андрєєва, Г. Теджфел, Дж. Тернер І. Бех, О. Дусавицький, В. Рибалко). Однак структура ідентичності особистості на сьогоднішній день є недостатньо вивченою. Увага більшості науковців спрямована на аналіз її окремих компонентів: когнітивний; емоційно-ціннісний; конативний (поведінковий) (А. Якобсон-Уайдинг, П. Вайнріх, А. Ватерман, К. Ізард, Х. Ніємі, В. Столін, Е. Еріксон). Вчені (Н. Авдєєва, О. Маховська, М. Найдьонов, В. Павленко, І. Середницька, В. Столін, З. Фрейд) намагаються дотримуватися єдиної схеми, виділяючи при цьому наступні структурні компоненти ідентичності: *когнітивна складність* (образи, відповідна категоризація), *рефлексія* (переживання цілісності, усвідомлення свого образу «Я» та своєї соціальної позиції), *афективне ототожнення* (емоційно-ціннісне самоствавлення як насичення емоціями, які заохочуються та підтримуються оточенням) [1; 10; 11; 13].

Системний аналіз вказаного феномена прослідковується лише за науковими роботами Г. Брейкуел. Ідентичність в працях цієї вченої розглядається як когнітивне утворення, що виконує пізнавальну функцію у відповідних умовах. При цьому особистісна ідентичність визначається як сукупність фізичних, інтелектуальних та моральних рис людини, а соціальна – як сума окремих ідентичностей, що вказують на приналежність індивіда до різних соціальних підсистем [20].

Г. Брейкуел наголосила на взаємозв'язку між особистісною та соціальною ідентичністю. Її підхід дозволив вивчити індивідуальні особливості ідентичності людини. Актуальний зміст ідентичності та її структурна організація змінюються в особистості у відповідності до змін у соціальному середовищі. Водночас ступінь взаємозв'язку різних компонентів ідентичності відрізняє людей одне від одного. Для одних властива сувора ієрархічна структура змістових елементів

ідентичності, для інших – хаотичний набір різних конструктів. У залежності від актуальності для людини певної ситуації будь-які конструкти можуть ставати більш «випуклими» й значущими.

Г. Брейкуел виокремила наступні структурні компоненти ідентичності:

- біологічний організм, в результаті взаємодії якого з соціумом створюється ідентичність;

- змістовний вимір ідентичності, що охоплює групові ролі та норми, які складають соціальну ідентичність та мотиви, установки й особистісні конструкти, які є елементами особистісної ідентичності;

- ціннісний вимір, що пов'язаний з оцінюванням змістових компонентів ідентичності;

- часовий вимір, у якому розвиток ідентичності відбувається у площині суб'єктивного часу.

Структура ідентичності особистості розвивається протягом всього її життя відповідно до змін соціального контексту. Однак Г. Брейкуел довела, що і змістові, і оцінні виміри ідентичності розвиваються у невідповідності з особливостями соціального досвіду людини. Якщо різноманітність досвіду обмежена, то формується проста структура ідентичності. Проте при відносному припиненні змін у зовнішньому світі, в структурі ідентичності зміни не припиняються, забезпечуючи зв'язок між її елементами [20].

За Е. Еріксоном, до структури ідентичності, поряд із природними задатками, базовими потребами, ефективними психологічними захистами, постійними ролями, входять і значущі ідентифікації, які й відіграють провідну роль у тому, з якими саме моральними цінностями та нормами поведінки солідаризувався індивід. Іншими словами, структуру ідентичності можна презентувати організацією індивідного, особистісного та соціального порядку.

Так, на індивідному рівні ідентичність розуміється як усвідомлення людиною власної незмінної даності, своєї фізичної зовнішності, темпераменту, задатків тощо – точніше, це протяжність у часі. З особистісної точки зору «ідентичність розглядається як відчуття людиною власної неповторності, унікальності свого життєвого досвіду, що задає певну тотожність самому собі». [19, с. 78–80]. Про таку структуру ідентичності Е. Еріксон відзначив: «Це конфігурація, яка виникає шляхом успішного еґо-синтезу та ресинтезу протягом дитинства. Ця конфігурація поступово об'єднує конституційні задатки, базові потреби, здібності, значущі ідентифікації, ефективні захисти, успішні сублімації та постійні ролі» [19, с. 79–80]. Цей елемент ідентичності є результатом усвідомлення особистістю здатності поєднувати всі ідентифікації з потягом *libido*, зі здібностями розумовими та сприятливими можливостями. Разом з тим, ідентичність Е. Еріксон розумів як певний соціальний конструкт, за допомогою якого ми відрізняємо схожих та несхожих на себе, який відображає внутрішнє прийняття людиною соціальних ідеалів та норм. Таку структуру Е. Еріксон назвав соціальною ідентичністю.

Таким чином, серед дослідників (Е. Еріксон, Дж. Марсія) досить поширеним є погляд на ідентичність як динамічну структуру, що містить у собі потреби, здібності, переконання та власний досвід людини [18; 22].

У дослідженнях А. Ватермана було виділено два аспекти прояву ідентичності: процесуальний і змістовий. Процесуальний аспект пов'язувався з тими засобами, за допомогою яких людина засвоює життєві цінності, цілі,

переконання і які входять до структури її ідентичності. До змістового аспекту вчений відносив чинники, які впливають на формування ідентичності людини: професія, політичні погляди, переконання, ступінь оволодіння соціально-функціональними ролями. Дослідник вважав, що формування ідентичності – не поодинокий акт, а серія взаємозалежних виборів, за допомогою яких людина обирає особисті цілі, цінності, набуває певних переконань. Однак, цей процес не є лінійним, він може мати і зворотний напрям: навіть досягнувши бажаної ідентичності, людина може знову повернутися до «розмитого стану» [23, с. 341–358].

Згідно з моделлю А. Ватермана, почуття досягнення ідентичності поступово руйнується в міру того, як мета, цінності та переконання втрачають свою життєздатність і вже не відповідають вимогам життя, що змінилося. Якщо при цьому розпочинається процес подолання кризи, то ідентичність переструктурується відповідно до нових вимог соціуму. Втім, коли в структурі ідентичності починають домінувати «механізми психологічного захисту» і при цьому індивід не бажає помічати змін, що сталися, то виникає криза ідентичності [23].

Дослідники (Дж. Бріквел, У. Джеймс, С. Московічі, М. Найд'юнов, Н. Лебедєва, І. Середницька) вказують на те, що ідентичність може набувати амбівалентної сутності, проявляючи одночасно динамічність-константність, стійкість-нестійкість, відкритість-закритість і т. п. Зокрема, І. Середницька довела, що визначеність, чіткість, протяжність у часі, конгруентність особистості – властивості, які відображають стійкість ідентичності, а її нестійкість виявляється у розбалансованості, змінності, коливанні «Я». Становлення ідентичності, на думку дослідниці, – процес вибору між легко засвоєним «Я» та власними зусиллями. На особистісному рівні переживання ідентичності розуміються автором зазначених положень як переживання цілісності свого буття, самості, реалізованої особистої «Я-концепції». Здатність до зміни ідентичності пов'язана із використанням особистістю захисних стратегій [13].

М. Яромовиц визначено особистісну ідентичність як субсистему знань про себе, що формуються в результаті порівнянь себе з членами ін-групи та складаються з певного сполучення рис специфічних для «Я». Соціальна ідентичність також є певним набором рис, але їх виявлення відбувається завдяки соціальному порівнянню представників ін-групи та аут-групи. Дослідниця показала, що низький рівень відмінностей «Я» від «Ми» співвідноситься з недостатньо розвинутою здатністю усвідомлювати потреби та цілі членів аут-груп і, навпаки, здатність розуміти членів аут-груп супроводжується розвинутим вмінням диференціювати себе від членів своєї групи. Отже, М. Яромовиц презентувала особистісну та соціальну ідентичність як суперечливі утворення та обґрунтувала диференціацію когнітивної схеми «Я-Ми-Інші» необхідною передумовою усвідомлення людиною різних соціальних перспектив та розуміння інших [21].

Крім того М. Яромовиц обґрунтувала особисту ідентичність як субсистему знань індивіда про себе, котрі формуються при порівнянні себе з членами своєї групи і складаються із комплексу рис, специфічних для Я [21].

Н. Чепелева запропонувала розрізняти особисту (персональну) та особистісну ідентичності. Зокрема, особиста ідентичність розуміється як сталість самохарактеристик людини, її стабільне уявлення про себе як особу, тотожну

самій собі, а особистісна ідентичність розглядається з урахуванням соціокультурного контексту та у зв'язку із залученням особистості до нього. Виходить, що особистісна ідентичність має формуватися на основі особистої в соціумі [15].

О. Ічанською було виділено три компоненти ідентичності: когнітивний, емоційно-ціннісний та часовий. Становлення когнітивного компонента особистісної ідентичності, провідними вимірами якого є диференційованість, опосередкованість та динамічність, відбувається в результаті усвідомлення особистістю власних характеристик, принципів, ціннісних орієнтацій, в процесі чого розширюється контекст самосприйняття особистості. Емоційно-ціннісний компонент ідентичності являє собою самоствавлення, основою якого є осмислене переживання та прийняття власної особистості як цінності. Самоствавлення проявляється в процесі внутрішнього діалогу, що може функціонувати у двох напрямках: гнучка зміна самоствавлення відповідно до переосмислення інформації про себе, або уникнення цього за допомогою використання захисних психологічних механізмів. Часовий компонент ідентичності пов'язаний з рефлексією потенційних можливостей особистості (Я-можливе) та охоплює в собі уявлення людини про те, якою вона може бути [6].

Таким чином, дослідники виокремлюють емоційний, ціннісно-смісловий й екзистенційний, категоріальний, когнітивний та часовий компоненти особистісної ідентичності.

У сучасній психологічній науці ідентичність розглядається як синтез тотожності, цілісності та інтегрованості особистості в «унікальну структуру, переструктурування якої відбувається в результаті адаптації та суб'єктивної прагматичної переорієнтації у постійно мінливому середовищі» [17].

Ідентичність на думку Л. Шнейдер об'єднує в собі ролі, індивідуальний і соціальний досвід, цілі, цінності, установки, мотиви, емоції, персональні конструкти, смисли та хронотопи (часова та просторова організація особистості), а її провідними вимірами є змістовий, ціннісний та оцінний. Досягнення ідентичності передбачає автентичність самоприйняття, високий рівень інтеграції окремих динамічних та суперечливих образів «Я» у цілісну систему, яка забезпечує стійке індивідуально-особистісне самовизначення [17].

У психологічній науці під поняттям «особистісна або особиста ідентичність» розуміють набір рис чи інших індивідуальних властивостей, які відрізняються певною постійністю, і дозволяють диференціювати конкретного індивіда від інших людей. Це означає, що особиста ідентичність робить людину схожою на саму себе та відмінною від інших.

Життєвий цикл, за Еріксоном, включає вісім стадій розвитку особистості, від народження до глибокої старості. Кожний віковий етап характеризується своїми завданнями та особливостями активної людини. Становлення ідентичності особистості може проходити як по нормальній лінії, так є можливою і аномальна лінія розвитку. Порушення, які виникають в процесі формування особистості, є специфічними для кожної стадії життя.

В структурі індивідуальної ідентичності Е. Еріксон розрізняв особисту ідентичність і Я – ідентичність. Перша відображає те, що залишається в людині постійним, впізнаваним, незважаючи на її зміни та розвиток, друга означає більш вузьку, глибинну область, відповідальну за єдність, цілісність особистості. Я

змінюється, але завжди залишаються його компоненти, що зберігають попередню якість. Я асимілює різні впливи, які змінюють його, однак серцевина (Я – ідентичність) залишається постійною [18].

Становлення ідентичності відбувається протягом всього життя людини, починаючи із раннього дитинства. Сенситивним періодом формування адекватної ідентичності є підлітковий вік, коли відбувається консолідація емоцій та інтелектуальних і вольових зусиль на цьому процесі. Е. Шпрангер вважав, що основоположним феноменом у підлітків є становлення індивідуальності, коли центром їх внутрішнього життя стає прагнення до самостійності, мрії та цілепокладання [14]. Основним завданням цього вікового періоду є формування психологічної готовності до життєвого самовизначення. Психологічна готовність до формування життєвих перспектив визначається адекватністю ідентичності.

В схемі життєвого циклу Е. Еріксона на підлітковий період припадає п'ята стадія, основним завданням якої є становлення ідентичності. Вже не дитина, але ще і не дорослий, особистість стикається із різними соціальними вимогами та новими ролями. Умовою подальшого становлення і розвитку особистості є здійснення життєвого та ціннісного самовизначення, формування адекватної та позитивної Его - ідентичності.

Ідентичність являє собою інтегрований образ всіх знань про себе, що ґрунтується на минулому досвіді, і включає уявлення про майбутнє. Підліток оцінює норми та ідеали, якими керуються батьки, школа, ровесники, церква, громадськість та інші джерела авторитету, приміряє їх до власного життя. Водночас нездатність зробити вибір, серед запропонованих зразків і моделей поведінки, призводить до кризи ідентичності, що проявляється в неадекватній поведінці, негативних переживаннях та неспроможності усвідомити свій образ Я [14].

На думку Г. Оллпорта, формування ідентичності відбувається поетапно, через становлення пропріуму. Пропріум – позитивний творчий початок людської породи, який прагне до постійного удосконалення особистості, розвитку її індивідуальних рис. Усвідомлення своєї унікальності та автономності є важливою характеристикою сформованості особистості і дає їй можливість, залишаючись відкритою для суспільства, зберігати свою індивідуальність. В підлітковому віці, на основі знань про себе та відчуття самотності, молода людина здійснює вибір життєвих цілей та перспектив [14].

Формування компонентів ідентичності здійснюється послідовно, протягом всього життя людини. До кінця першого року життя відбувається усвідомлення своєї фізичної totoжності на основі розрізнення відчуттів власного тіла. В результаті дитина має змогу відрізнити себе від інших об'єктів. В ранньому дитинстві формується статеві ідентичність, у мові з'являється займенник «Я» та усвідомлення себе як статичної персони. Як відзначав В. Мерлін, в молодшому підлітковому віці дитина вже усвідомлює власні психічні властивості, засвоює стеві ролі і починає формуватися національна ідентичність [14].

І. Кон обґрунтував ідентичність як образ Я, як систему установок індивіда, що має кілька вимірів, на підставі яких можна визначити рівень розвитку ідентичності. До таких аспектів належать такі: ступінь когнітивної складності, послідовність, стійкість. Ступінь когнітивної складності ідентичності зростає послідовно від молодших вікових періодів до старших. Це дозволяє в ранній юності інтегрувати

уявлення про себе, виділити та усвідомити приховані психологічні детермінанти поведінки [8].

У молодшому підлітковому віці в особистості розвивається почуття творення, що сприятливо впливає на проблему вибору роду занять. У цьому віці підліток починає усвідомлювати себе суб'єктом соціальних відносин, відбувається активне набуття соціальних вмінь, але поряд із цим існує тенденція до виділення власних індивідуальних рис, що відрізняють його від інших, правильніше, відбувається становлення власної індивідуальності.

У підлітковому віці, на думку Е. Еріксона, почуття ідентичності досягає кульмінаційного моменту своєї усвідомлюваності, коли виникає психічна цілісність, яка поєднує в собі всі значущі ідентифікації, але перетворені в результаті синтезу та ресинтезу «Его» в єдине та причинно пов'язане утворення. Таке утворення вчений визначив як почуття внутрішньої ідентичності, що проявляється в усвідомленні зв'язку між відчуттям себе у минулому, теперішньому та майбутньому, а також між власними уявленнями про себе та думками про себе інших людей [18].

Як довів Е. Еріксон, ідентичність, як психологічна структура, виникає в процесі взаємостосунків, що існують зі значущими іншими у період дорослішання. Цей новий «гештальт» є щось більше, ніж проста сума його частин, він забезпечує вибіркоче виділення значущих ідентифікацій протягом дитинства та підлітковості, та поступову інтеграцію образів «Я», досягаючи своєї кульмінації в розвитку ідентичності [18].

Головним етапом становлення ідентичності є старший підлітковий вік (13 – 16 років). Так, Г. Крайг показала, що одним з головних завдань цього віку стає становлення ідентичності, формування цілісного «Я». На думку М. Обозова, саме у старшому підлітковому віці відбувається відкриття особистістю власної унікальності та неповторності, що супроводжується відчуттям самотності й внутрішньої порожнечі, а це в свою чергу, викликає підвищення потреби у спілкуванні та, водночас, посилює її вибіркочість [9].

Провідним чинником становлення ідентичності у підлітків, на думку Ф. Райса, є розвиток самосвідомості, який ускладнюється в результаті виникнення формального мислення, що відображає когнітивне дорослішання молодої людини. Саме останнє виступає важливою детермінантою особистісної самоідентифікації [12].

Самосвідомість включає в себе три складові: пізнавальну (самопізнання), емоційно-ціннісну (самоствавлення) та регулятивну (саморегуляцію). Як довела І. Чеснокова, самосвідомість і є психологічним механізмом саморозвитку особистості. При цьому важливим чинником становлення компонентів самоствавлення й саморегуляції є самооцінка, зокрема її адекватність, стійкість, глибина та динаміка розвитку [16].

Становлення самосвідомості у старшому підлітковому віці зумовлено наступними суперечностями: потребою у соціальному визнанні та обмеженими можливостями її реалізації; потребою в самоосмисленні й самоідентифікації та недостатністю або суперечливістю інформації про себе, а також несформованим вмінням її інтегрувати; потребою в розумінні іншими та відчуттям відчуженості, самотності; потребою в професійному самовизначенні та недостатністю мотивації у реалізації вибору. Отже, розвиток самосвідомості у цьому віці активізують такі

чинники, як новий соціальний статус, зміна виду діяльності, розширення соціального оточення [4].

Зміни самосвідомості у цей віковий період відбуваються у напрямку розвитку та поглиблення рефлексивних та інтегративних процесів, що веде до виникнення відносно стійкого уявлення про себе, як про цілісну особистість, яка має певні переконання та прагнення, більш менш сформовані особистісні позиції, певні професійні орієнтації [3] та відповідні рефлексивні очікування щодо соціального оточення [14].

Як стверджують В. Знаков та Е. Павлюченко, становлення ідентичності відбувається в результаті розвитку самопізнання, структура якого включає три складові: ціннісно-особистісну, рефлексивно-когнітивну та мотиваційно-комунікативну. Самопізнання знаходиться у тісному взаємозв'язку із саморозумінням, яке надає смислу новій інформації про себе, та є когнітивною репрезентацією особистістю власної індивідуальності, що актуалізується в результаті переробки та інтеграції різноманітної інформації щодо власного «Я». Чим більш диференційованою є особистість, тим більшу кількість елементів та різноманітних джерел вона здатна одночасно переробляти та інтегрувати у цілісну смислову структуру [5].

Рівень саморозуміння особистості залежить від структурно-змістових характеристик «Я-концепції», зокрема наявності конкретизованого «Я-образу», що супроводжується високим рівнем саморозуміння. Отже, здатність до саморозуміння передбачає свободу від психологічних захистів, що відокремлюють особистість від її внутрішньої сутності та є усвідомленням «правди про себе», відповідно до власних ідеалів та критеріїв розвитку особистості [7].

Таким чином, в результаті розвитку самосвідомості, «образ Я» підлітків стає більш диференційованим, полікомпонентним, узагальненим і стійким, а також більш індивідуальним та психологічним, провідною складовою якого є ставлення до себе, а функціонування диференційовано-вибіркової системи особистісних цінностей та самооцінок сприяє підтримці високого рівня самоповаги та самоприйняття, що є основою психологічної гармонії особистості цього віку. Крім того у підлітків відбувається підвищення ступеня когнітивної складності та стійкості «образу Я», зростання об'ємності самоставлення, а також посилення цілісності у ставленні до себе, бажання зберегти та відокремити від інших власну індивідуальність, що відображає один із найважливіших напрямів у розвитку самосвідомості особистості підлітка – її інтегрування [8].

Розвиток рефлексивних механізмів у підлітковому віці зумовлює формування відносно стабільної системи ціннісних орієнтацій, яка являє собою складне особистісне утворення, та визначає спрямованість особистості підлітка, її позицію стосовно тих чи інших явищ дійсності, широку мотивацію поведінки, установки, інтереси, а також смисл життя. Формування ціннісних орієнтацій сприяє поступовому становленню світогляду особистості цього віку, зумовлює вибір об'єктів ідентифікації та цілей подальшого розвитку, отже, є важливим елементом особистісної ідентичності підлітка [17].

Становлення ідентичності підлітків відбувається через активне спілкування з іншими, шляхом відображення себе в іншій людині, тобто вони шукають подібне до себе в «іншому Я», з яким вони можуть «поділити» власну ідентичність. Це викликає посилення потреби у саморозкритті й самовираженні, що складає одну з

головних властивостей психології періоду дорослішання. Але прагнення до злагоди та саморозкриття у цьому віці є дуже суперечливим: з одного боку, існує потреба внутрішнього комфорту та повного саморозкриття, а, з іншого, невизначеність та нестійкість уявлень про власне «Я» веде до того, що молода людина «розривається» між бажанням повністю злитися з Іншим та страхом втратити Себе у цьому злитті. Отже, становлення ідентичності в період дорослішання є необхідною умовою появи в особистості підлітка прагнення до стійкої психологічної близькості з Іншим і тільки, коли це прагнення стає завершеним, з'являється істинна інтимність, яка є одночасно злиттям та протиставленням власної індивідуальності [18].

Загалом, підліток прагне розширити і уточнити зміст власного «Я». Цей віковий період В. Аверін визначив етапом становлення ідентичності, в межах якого підліток активно усвідомлює «сутність своїх ставлень до інших людей, предметів і самого себе» [2, с. 343].

І. Булах виявила, що «головною особливістю набуття особистісної ідентичності у підлітковому віці стає поглиблене вивчення самого себе. Відбувається це завдяки особистісній рефлексії. Вивчаючи свої особливості, розмірковуючи про самого себе в минулому, теперішньому і майбутньому, аналізуючи власні домагання у взаємовідносинах і діяльності, підліток реалізує свою потребу в самоідентифікації» [7, с.220].

Таким чином, передумовою нормативного розвитку підлітка, його самореалізації та успішної адаптації до змінних суспільних умов є становлення в нього ідентичності як складної ієрархічної системи знань, уявлень про себе та емоційно-ціннісного ставлення до себе. Тоді як неадекватна ідентичність у цьому віці є причиною невідповідних та недосяжних домагань, порушень емоційно-вольової сфери підлітка, конфліктів та непорозуміння в міжособистісних стосунках.

Висновок. Ідентичність особистості як складне особистісне утворення включає як свідомі, так несвідомі компоненти, має складну внутрішню структуру і може виявлятися в різних сферах.

Отже, ідентичність розглядається як когнітивна система, що виконує регулятивну роль у відповідних умовах. При цьому, особистісна ідентичність розглядається як сукупність фізичних, інтелектуальних та моральних рис, а соціальна – як сума окремих ідентичностей, що визначає приналежність індивіда до різних соціальних категорій. Виділяють основні структурні компоненти ідентичності: образ Я (змістовий компонент) та самооцінка (оцінний компонент).

Найактуальнішою проблемою розвитку ідентичності є в підлітковому віці, коли усвідомлення себе, свого місця в житті стає центральним переживанням. Виділення та усвідомлення підлітком своїх внутрішніх індивідуальних властивостей є передумовою формування у нього стійкої та адекватної ідентичності. Процес становлення ідентичності у підлітків визначається тим, що вони вже мають більш широкі уявлення про навколишній світ, про самих себе, а крім того, набувають здатності до абстрагування та узагальнення, які, в свою чергу, стають основою здатності до особистісної рефлексії. Отже, в підлітків виникає потреба співвіднести, узгодити знання, уявлення, які вони спроможні інтегрувати їх у відносно цілісну картину світу, і, аналогічно сукупність уявлень про себе, що являють собою супідрядний зв'язок оцінок інших та власних

спостережень, – у певну Я – концепцію. Вона стає центральним утворенням у структурі самосвідомості підлітка і основою розвитку його особистісної ідентичності. Саме в особистості підлітка структурна організація ідентичності набуває визначеності та послідовності завдяки достатньому розвитку емоційної, вольової, когнітивної сфер.

Таким чином, за результатами теоретичного аналізу різних підходів до вивчення особистісної ідентичності підлітків можна визначити таку структуру, яка щонайбільше відповідає теоретичній концепції ідентичності та охоплює наступні компоненти: рефлексивний (саморозуміння), емоційно-оцінний (самоствалення, самооцінка) та регулятивний (результативність реалізації життєвих планів), а також здатність особистості до самоактуалізації, що є ознакою зрілості ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Авдеева Н.Н. Понятие идентификации и его применение к проблеме понимания человека человеком / Н.Н. Авдеева // Теоретические и прикладные проблемы психологического познания людьми друг друга. – Краснодар : Издательство КГУ, 1975. – С. 6–9.
2. Аверин В.А. Психология детей и подростков: / В.А. Аверин – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1988. – 379 с.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович; под редакцией Д.И. Фельдштейна // Вступ. ст. Д.И. Фельдштейна. М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «Модек», 1995. – 352 с.
4. Вікова та педагогічна психологія: / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Знаков В.В. Самопознание субъекта / В.В. Знаков, Е.А. Павлюченко // Психологический журнал. – 2002. - Т.23, №1. – С. 31–41.
6. Ічанська О.М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці [Текст]: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 2002. – 230 с.
7. Кайгородов Б.В. Психологические особенности развития самопонимания в юношеском возрасте / Б.В. Кайгородов // Мир психологии. – 1999. – № 3. – С. 155–159.
8. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание./ И.С. Кон – М., Политиздат, 1984. – 335 с.
9. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг; пер. с англ. – СПб: Питер, 2000. – 992 с.
10. Найдьонов М.І. Формування системи рефлексивного управління в організаціях [Текст] / М.І. Найдьонов. – К. : Міленіум, 2008. – 418 с.
11. Павленко В.Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В.Н. Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135–141.
12. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф.Райс; Пер. с англ. – СПб.: Питер Ком, 2000. – 616 с.
13. Середницька І.Я. Проблеми вивчення феномена ідентичності / І.Я. Середницька // Проблеми загальної та педагогічної психології : [зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / наук. ред. Максименко С.Д.]. – К., 2006. – Т. VIII. – Вип. 7. – С. 300–305.
14. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту [Текст] / Под ред. И.В.Дубровиной - М.: Педагогика, 1987. – 184 с.

15. Чепелєва Н.В. Ідентичність особистості в контексті психологічної герменевтики / Н.В. Чепелєва // Наукові студії із соціальної та політичної психології : [зб. статей АПН України, Інститут соціальної та політичної психології / редкол. : С.Д. Максименко, М.М. Слюсаревський та ін.]. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 13 (16). – С. 13–25.
16. Чеснокова И.И. Самосознание, саморегуляция, самодетерминация личности / И.И. Чеснокова // Проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1982. – С.121–127.
17. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л.Б. Шнейдер – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с.
18. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис [Текст] / Э. Эриксон ; пер. с англ. / общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
19. Эриксон Э. Проблемы Эго-идентичности : [Текст] / Э. Эриксон // Реферативный журнал. Социология. – 1991. – №1. – С. 173–200.
20. Breakwell G. M. Integrations, paradigms, methodological implication / G. M. Breakwell, D. V. Center // Empirica approaches to socialrepresentation. – Oxford, 1993. – P. 180–201.
21. Jaromovic M. Self-We-Others schemata and social identifications / M Jaromovic, S. Worchel, J.F. Morales, D. Paez, Deshamps J (eds). Social identity; International perspective. N.Y: Sage Publ., 1998. – P. 44–52
22. Marcia J.E. Identity in adolescence / J.E. Marcia // Adelson J. (ed.) Handbook of adolescent psychology. – N.-Y. : John Wiley, 1980
23. Waterman A. S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review / A. S. Waterman // Devel. Psychol. – 1982. – V. 18. – № 3. – P. 341–358.

Отримано 12.09.2015 р.

УДК 159.923;159.9.072.52;303.442

Виноградов О.Г.°

Національний Університет «Києво-Могилянська Академія», кандидат психологічних наук, доцент

«ЗАЛЕЖИТЬ ВІД СИТУАЦІЇ»: ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ СИТУАЦІЙНИХ УТОЧНЕНЬ

В даному дослідженні вивчалися інтенції респондентів, що лежать за вибором варіанту відповіді «це залежить від ситуації» при використанні особистісних тестів. 189 досліджуваних заповнювали запитальник TPI (короткий інструмент для вимірювання факторів Великої П'ятірки) і вербально описували причини вибору центральної категорії в термінах ситуаційних інгредієнтів, які опосередковують прояв особистісних рис. Якісний аналіз відкритих питань дозволив побудувати попередній варіант класифікації